

BEYNƏLXALQ MIQRASIYA PROSESLƏRİNDƏ DİN AMİLİ VƏ İNSAN HÜQUQLARI

Aqil ƏHMƏDOV,

*AMEA-nın Hüquq və İnsan Haqları
Institutunun Beynəlxalq əlaqələr şöbəsinin
böyük elmi işçisi, tarix üzrə fəlsəfə doktoru,
agilahma@gmail.com*

AÇAR SÖZLƏR: *miqrant hüquqları, multikultural dəyərlər, din amili,
beynəlxalq münasibətlər.*

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: *права мигрантов, мультикультуральные
ценности, религиозный фактор, международные
отношения.*

KEY WORDS: *rights of migrants, multicultural values, religious factor,
international relations.*

Biz imkanlarımızdan, intellektual potensialımızdan və beynəlxalq nüfuzumuzdan istifadə etməyə çalışmalıyıq ki, bu gün mövcud olan beynəlxalq münasibətlər sistemini gücləndirə bilək.

İlham Əliyev,

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Müasir dünyada beynəlxalq miqrasiya proseslərinin tənzimlənməsi və dinlərarası, sivilizasiyalararası mədəniyyətin qorunması kimi yeni problemlər təzahür etməkdədir. Daha dəqiq ifadə etsək, miqrant hüquqları və multikultural dəyərlər ilk baxışda müxtəlif sahələr olsalar da, hər iki mövzu insan hüquqları ilə birbaşa bağlıdır. Bu baxımdan böyük güclərin müdafiə etdiyi yeni dünya düzənində insanların məcburi miqrasiya ilə üzləşməsi və mənsub olduğu din, irq, mədəniyyət səbəbindən ayrı-seçkiliyə məruz qalması halları artmışdır. Hər iki halda tolerantlığın aşınmaya məruz qalması emosional dəyişikliklərə rəvac verməkdədir. Belə olduğu təqdirdə, müasir dünyada dialoq və əməkdaşlığın təşviqinə səylərin artırılması mühüm məsələlərdən biri kimi qarşımıza çıxır. İnkişaf etmiş demokratik cəmiyyətlərin həssas məqamlarda önə çıxması və sahib olduğu dəyərləri yüksək səviyyədə təqdim etdiyi iddiasını irəli sürməsi hər zaman müsbət nəticəni vermir. Bundan zərər çəkən kütlə isə əməkçi miqrantlardır. Təmin olunmuş həyat axtarışında olan insanlar köçdükləri inkişaf etmiş ölkələrdə insan hüquqlarının pozulması halları ilə qarşılaşır, mədəni, dini və çox zaman irqi ayrı-seçkiliklə üzləşirlər.

Son onilliklərdə dünya siyasətində sivilizasiyalararası münasibətlərdə din amilinin rolu ciddi surətdə artır. Onun müxtəlif formalarda qabardılması hazırda qloballaşmanın prioritetlərini müəyyənləşdirən qlobal geosiyasi və geoiqtisadi layihələrin reallaşdırılmasında ən səmərəli vasitələrdən biridir. Son illərdə Mərkəzi Asiya ölkələrinin

də geosiyasi aktorların maraq dairəsinə daxil olması, mədəni (dini, ideoloji) hegemonluq müstəvisində toqquşmalara yol açmaqdadır [1, s. 192].

Miqrantlar özləri ilə bərabər həmin ölkəyə fərqli din və mədəniyyət gətirmiş olurlar. Bu fərqliliyin yerli insanlar tərəfindən qəbul edilib-edilməməsində həmin ölkədə mövcud olan multikultural mühit böyük rol oynayır. Əksər hallarda inkişaf etmiş dövlətlər multikultural zənginliklə barışa bilmir və ölkələrinə daxil olan miqrantlara məzhəbçi, radikal dini baxışlı insanlar kimi baxırlar. Burada miqrantların da üzərinə vəzifələr düşür. Avropa ölkələrinin yerli hakimiyyət orqanları bəzi hallarda onların maarifləndirilməsi işində çətinliklərlə qarşılaşırlar. Belə hesab olunur ki, miqrantlar soyğunçuluq və münaqişə yaratmaq baxımından əlverişli insanlardır, onları müəyyən qruplar idarə edir. Miqrantlar arasında belələrinə rast gəlinə də, bunu bütün miqrantlara aid etmək doğru olmaz. Ortaq məxrəcə gəlinməsi və onların yaşadıkları cəmiyyətlərə inteqrasiya olunması uzun və səbir tələb edən prosesdir. Bu çətinliklərin başında isə maddi vəziyyət dayanır. Dünya isə gün keçdikcə dəyişir, qloballaşma və miqrasiya dalğası genişlənməkdə davam edir. Qeyd etmək lazımdır ki, Mərkəzi Asiya dövlətləri də daxil olmaqla miqrasiya və multikulturalizm qloballaşmanın axarında sürətlə yayılır və insan hüquqlarının müdafiəsinə diqqət artmaqda davam edir. Nəticədə insanı sahib olduğu maddi və mənəvi hüquqlardan məhrum etmək üçün miqrasiya proseslərində din amili nəzərəcarpacaq dərəcədə qabardılır.

Hazırda qloballaşma anlayışının həyati gerçəkliyə çevrildiyi, inteqrasiyanın geniş vüsət aldığı, böyük miqyasda miqrasiyanın baş verdiyi dövrdə yaşayırıq. Nə qədər qəribə olsa da, zaman keçdikcə sürətlənən və insanları, xalqları bir-birinə yaxınlaşdıran qloballaşma prosesi, sanki onlar arasında etiqad fərqliliyindən qaynaqlanan xüsusiyyətləri daha da dərinləşdirir. Günümüzdə dünya miqyasında dini ayrı-seçkilik güclənir, bəzən dini zəmində qarşıdurma bilərəkdən rəvac verilir. Bu səbəbdən dini dözümlülüyün hakim mövqe tutması, dinlərarası dialoq və əməkdaşlıq olduqca vacibdir. Amma bunun reallaşması üçün münbit şərait formalaşmalı və müəyyən şərtlər yerinə yetirilməlidir [2, s. 30]. Qloballaşma nə zaman sona çatacağı məlum olmayan bir prosesdir. Burada miqrasiya, din və insan hüquqlarının qorunması kimi əhəmiyyətli məsələlərin həllində dünya liderlərinin yürütdükləri siyasət gələcək nəsillərin həyatı üçün təhlükə törətməməli və çıxış yolu axtarmaq imitasiyası yaradılmamalıdır.

Dəyişən dünyada miqrasiya böhranı, multikultural dəyərlərə təhdid və insan hüquqları

Miqrasiya sahəsində əldə olunan dinamik inkişaf özü ilə bərabər müəyyən problemləri də yaratmaqdadır, yəni miqrasiya məsələsi dünya mətbuatının və politoloqların son illərdə daha çox müzakirə obyektinə çevrilmişdir. Bu baxımdan inkişaf etmiş dövlətlərin son beş il ərzində sərbəstləşməyə doğru addımlayan miqrasiya siyasətinin prinsiplərinə və bu istiqamətdə əldə olunan nəticələrə baxdıqımızda, mövcud sahədə müsbət inkişaf meyilləri ilə paralel, qanundankənar miqrantların arzuolunmaz kütlə kimi həmin ölkələrdən deportasiya olunması halları da artmaqdadır.

İnsanların müvəqqəti və ya daimi çalışmaq üçün üz tutduqları ölkələr arasında Avropa İttifaqına daxil olan ölkələr birinci sırada gəlir. Bu səbəbdən qeyd etmək lazımdır

ki, həmin ölkələr, məsələn, Almaniya, İngiltərə, Fransa, Avstriya, İtaliya, Malta və s. Avropa İttifaqı üzvləri miqrasiya siyasəti ilə bağlı tədbirləri yenidən gözdən keçirir və qanunları sərtləşdirməklə ölkələrinə olan insan axınının qarşısını almağa çalışırlar. Məsələnin digər tərəfi aclıq, səfalət, münafişə, təbii fəlakət, dini ekstremizm və s. səbəbdən dolayı təmin olunmuş yüksək həyat şəraitində yaşamaq arzusu ilə ölkələrini tərk edib Avropaya üz tutan miqrantların çox vaxt çıxdıqları yolda nəqliyyat qəzalarına uğrayaraq kütləvi şəkildə həlak olmasıdır [3]. XXI əsrdə beynəlxalq birliyi narahat edən bir sıra problemləri sadalamaq mümkündür. Hazırda yaşanan, mühüm problemlər arasında olan miqrasiya böhranı Yaxın Şərq və Şimali Afrika kimi regionlarda hər il daha da dərinləşir. Miqrasiya sahəsində yaşanan tənəzzül insanların inanc və sahib olduqları mədəni dəyərlərinə də mənfi təsirini göstərməkdədir. Pozulan miqrant hüquqları demokratik prinsiplərə sözdə sadiqlik nümayiş etdirən dövlətləri narahat edir.

İnsan həyata gəldiyi andan etibarən müəyyən hüquq və azadlıqlara sahib olur. İrəqindən, dinindən, dilindən, cinsindən, siyasi mənsubiyyətindən, sosial mənsəyindən, yaxud digər statusundan asılı olmayaraq hər kəs insan hüquqları konsepsiyasından irəli gələn hüquq və azadlıqlara malikdir. Olduqca böyük əhəmiyyət daşıyan insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi ümumdünya miqyasında sülhün, ədalətin və rifahın təmin edilməsi üçün mühüm amil sayılmaqdadır [4, s. 10]. Göründüyü kimi, dünyada sülh və ədalətə təşviq edən beynəlxalq hüquq normaları hər kəs kimi miqrantlara da hüquqlar tanımaqdadır. Hazırda miqrasiyanın hüquqi, siyasi tənzimlənməsi və multikultural dəyərlərin təbliği kimi əsas məsələlərdə Yaxın Şərq və Şimali Afrika ölkələrindən köçən insanlara qarşı hüquqi proseduralar beynəlxalq hüquq normaları ilə tam nəzarət altına alınmış sayıla bilməz. Beynəlxalq sənədləri rəsmən təsdiqləyən dövlətlər beynəlxalq konvensiyaların göstərdiyi tövsiyə və göstərişlərə əməl etmədikcə yaxın on ildə miqrasiya dalğasının daha da böyüyəcəyini proqnozlaşdırmaq mümkündür. Bu isə özü ilə bərabər dini ayrı-seçkilik və insan hüquqlarının kobud şəkildə pozulması hallarının genişlənməsinə şərait yaradacaq. Bu baxımdan dəyişən dünyamızda beynəlxalq təşkilatların sülhməramlı fəaliyyətini genişləndirməsi və qaçqın, miqrant siyasətini bir qədər yumşaq həyata keçirmələri üçün Avropa dövlətlərinə daha çox tövsiyələrlə çıxış etməsi problemin həllinə dəstək ola bilər.

2013-cü ilin oktyabr ayında BMT Baş Assambleyasının Beynəlxalq Miqrasiya və İnkişaf üzrə II Yüksək Səviyyəli Dialoqu keçirilmişdir. Bu dialoq çərçivəsində dünyanın hər yerində və sosial statusundan asılı olmayaraq bütün miqrantların hüquqlarının müdafiəsi istiqamətində üzv dövlətlər fundamental müzakirələr aparmışlar. BMT-nin müasir dövrdə beynəlxalq miqrasiyanın tənzimlənməsi, miqrantların, xüsusilə də əməkçi miqrantların hüquqlarının müdafiə olunması istiqamətində qəbul etdiyi qərar və qətnamələr insan hüquq və azadlıqlarının qorunması istiqamətində millətlərarası münasibətlərin daha mütəşəkkil səviyyədə genişləndirilməsinin vacib olduğunu göstərir. Məsələyə həssas yanaşan BMT əməkçi miqrantların və onların ailələrinin siyasi və sosial müdafiəsinin digər beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən də dəstəklənməsi üçün yeni istiqamətlər müəyyən etmişdir [5, s. 19]. Burada yalnız BMT və Beynəlxalq Miqrasiya Təşkilatı deyil, digər qurumlar da yaxından iştirak etməlidir. Belə ki, onların mümkün olan dəstəyi göstərmələri mövcud sahələrdə yaşanan insanlıq dramının qarşısını almaqda

təsirli ola bilər. Beləliklə də, müasir dünyada insan hüquq və azadlıqlarının, o cümlədən din və etiqad kimi azadlıqların müdafiəsi işi əhəmiyyətli dərəcədə dəyişə bilər.

“İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyası kimi din və etiqad azadlığına dair beynəlxalq normaların əks olunduğu ən başlıca hüquqi sənədlərdə ictimai asayiş maraqlarının, ictimai qaydaların, sağlamlığın, yaxud mənəviyyatın qorunması və ya digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi məqsədilə qanunla nəzərdə tutulmuş, demokratik cəmiyyətdə zəruri olan məhdudiyətlər çərçivəsində hər kəsin fikir, vicdan və din azadlığı hüququ tanınmışdır [4, s. 11]. Hazırda özlərini demokratik cəmiyyətlər adlandıran Avropa dövlətlərinin belə həssas məqamlarda multikultural dəyərlərə göstərdiyi münasibətin qənaətbəxş olduğunu söyləmək çətindir. Din və etiqad azadlığı beynəlxalq hüquq normaları vasitəsilə tənzimlənməli olduğuna baxmayaraq, bəzi hallarda Avropa dövlətlərində miqrantlara qarşı münasibətdə bunun əksi yaşanır. Ölkələrini tərk edərək sosial statusu yüksək olan dövlətlərə üz tutan miqrantlar milli, dini və mədəni baxımdan böyük çətinliklərlə qarşılaşır və istənilməyən kütlə kimi təqiblərlə üzləşirlər. Nəticədə beynəlxalq miqyasda tanınan fundamental insan hüquq və azadlıqları zədələnmiş olur.

Yeni minillikdə global müstəvidə ən mühüm çağırışlardan biri kimi fərqli sivilizasiyaların, mədəniyyətlərin, dinlərin, hətta xalqların birgəyaşayış fəlsəfəsi ilə bağlı baş verən dəyişiklikləri və miqrasiya proseslərinin təsirini fərqləndirmək olar. Çünki İkinci Dünya müharibəsindən sonra Qərbin artmaqda olan dominant mövqeyi cəmiyyətin həyatında “birgəyaşayış və miqrasiya” nisbətini müəyyənləşdirmişdir. Bu model Qərb ölkələrinin mexaniki olaraq ucuz işçi qüvvəsini, yeni gələnlərin isə heç bir milli, mədəni və dini xüsusiyyətini nəzərə almayan universal dəyərləri qəbul etməsi üzərində qurulmuşdu. Sonrakı proseslər göstərdi ki, bu siyasət işçi miqrantların Qərb dəyərlərinə uyğunlaşdırılmasına deyil, daha çox təcrid olunmasına yönəlmişdir. Avropada yeni sakinlərə sanki “istismar müddəti” başa çatdıqdan sonra geri qayıtmalı olan miqrantlar kimi baxılırdı. Bu prosesdə “qoca qitə”nin yeni sakinlərinin yalnız birinci nəslə ilə bağlı problem yaşanmadı. Artıq ikinci nəsil miqrantların təhsil, sosial, dini ibadət, ailə kodeksi və mədəni dəyərlərinin nəzərə alınmaması Avropanın özünün elan etdiyi demokratik prinsiplər və multikultural dövlət doktrinası ilə ziddiyyət təşkil edir. Bütün bunlar üçüncü minilliyə doğru Avropa ölkələrinin daha əvvəl bəyan etdikləri prinsiplərdən geri çəkilməsinə səbəb oldu [6, s. 10]. İstismar olunan miqrantlar arasında dini ayrı-seçkiliyə məruz qalan müsəlmanların sayı isə durmadan artır. Bu, əslində çox ciddi fakt olaraq beynəlxalq birliyin etiraf etdiyi həqiqətlərdəndir. Müxtəlif vasitələrlə Avropa ölkələrinə çatan miqrantlar arasında müsəlmanlara nisbətən xristianlara daha yaxşı münasibət göstərilir. Qeyd etmək lazımdır ki, Avropa dövlətləri və Amerika kimi güclü iqtisadi potensialı olan bir dövlət dünyaya demokratiya ixrac etdiyini nümayiş etdirir. Bununla paralel qaradərili insanların bu ölkələrdə irqi və dini ayrı-seçkiliyin qurbanlarına çevrilməsi artıq ənənə halını almışdır. O da məlum olur ki, miqrantların əksəriyyəti getdikləri ölkələrdə yerli qanunlara tabe olmaqdan boyun qaçırırlar və onlara qarşı alınan radikal qərarlar vasitəsilə daha da emosional həddə çatırlar. Ortaq məxrəcə gəlinməsi üçün miqrantlarla maarifləndirici tədbirlər həyata keçirilsə də, artıq böyük miqrasiya axınlarına bunu tətbiq etmək imkansız kimi görünür.

Hazırda yaşanan böyük miqrasiya axınları islamofobiya təbliğatçıları üçün “yerinə düşmüş”, fürsətə çevrilmişdir. Dünya iqtisadi böhranı real təhlükəyə çevrilmiş və heç kəs onun qarşısını almaq iqtidarında deyil. Zəifləmiş milli valyutalar sistemi, təmin edilməmiş nəhəng maliyyə aktivləri, istehsal prioritetlərinin həyat üçün zəruri olmayan sahələrlə qarışması, istehsal, su qıtlığı və onlarla digər səbəblər bəşəriyyəti iqtisadi tənəzzülə aparır. Təəssüf ki, artıq bir neçə onillikdir hakim olan Qərb maliyyə iqtisadi strukturunun bütünlüklə dəyişməsi tarixi miqyasda yeganə həll üsulunu yalnız məcburi dağıdıcılıq üsulu hesab edir. Bu üsulun əsas vasitəsi qeyri-sabitlik və münaqişələrdir [1, s. 191]. Sosial-iqtisadi tənəzzülün artması, su qıtlığı, terror və münaqişələrin əhatə dairəsinin genişlənməsi miqrasiya axınlarının daha da güclənəcəyinə əsas verir. Avropanın miqrantlarla bağlı həyata keçirdiyi tədbirlər, beynəlxalq səviyyəli konfranslar çox cüzi müsbət dəyişikliklərin baş verə biləcəyini göstərir. Ümumi mənzərə isə mürəkkəbləşməkdə davam edir. Həmçinin aşınmanın davam etdiyi sahədə sivilizasiyalararası dialoqu təşviq edən beynəlxalq tədbirlərin gücləndirilməsi məsələsi diqqət mərkəzində saxlanmalı və təbliğ olunmalıdır.

Azərbaycan qlobal proseslərdə: davamlı inkişaf, miqrasiya, multikulturalizm və insan hüquqları sahələrində müsbət təcrübə

Dünya bütün dövrlərdə müəyyən qlobal problemlərlə üz-üzə qalmış, daim onların həlli yollarının axtarışında olmuşdur. Qloballaşma əsrində bəşəriyyəti xilas etmək üçün qarşıda duran məqsəd və vəzifələr tam fərqli yanaşma tələb edir, görünən odur ki, onlara nail olmaq heç də asan iş deyil. Miqrasiya böhranının kulminasiya həddini aşdığı bir dövrdə etnik-mədəni müxtəlifliyin tənzimlənməsinə yönəlmiş multikulturalizm siyasətini həyata keçirmək mürəkkəb məsələdir [7]. Müasir dövrdə qloballaşmanın gətirdiyi təzadlar – miqrasiya, multikulturalizm və insan hüquqları kimi həssas məqamların tənzimlənməsində bir zamanlar müstəqilliyini yeni bərpa etmiş Azərbaycan da çətinliklərlə üzləşmişdir. Belə hallar daha çox ötən əsrin 90-cı illərin əvvəllərində yaşanmış və 1991-1993-cü illər ölkədə ziddiyyətli hadisələrin baş verməsi ilə yadda qalmışdır. 1980-ci illərin sonuna doğru Ermənistanın Azərbaycana qarşı başladığı işğalçılıq siyasəti isə ölkəyə küllü miqdarda zərər vurmuş və daxili qaçqın, miqrant probleminin həlli müşkül məsələyə çevrilmişdir.

Lakin ölkəni bu qlobal bələdan tezliklə uzaqlaşdırmaq mümkün olmuşdur. Görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyevin xalqın iradəsi ilə yenidən müstəqil respublikanın idarəçiliyinə qayıdışı Azərbaycanda qısa vaxt ərzində stabil sosial-iqtisadi inkişafa əsas yaratmışdır. Bu isə öz növbəsində ölkədən miqrasiya edən vətəndaşların sayını kəskin şəkildə azaltmış, əksinə, əməkçi miqrantların nəzərini müasir və müstəqil Azərbaycana cəlb etmişdir. Ulu Öndərin siyasi kursu ölkədə insan hüquqlarının inkişafına, miqrasiya siyasətinin tənzimlənməsinə, multikultural dəyərlərə yüksək səviyyədə hörmət edilməsinə və Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə insan hüquqlarının müdafiəçisi kimi tanınmasına xidmət edirdi. Heydər Əliyevin yürütdüyü düşünülmüş siyasət ölkədə bütün sahələrin inkişafına yol açmış, hazırda isə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin davam etdirdiyi müdrik siyasət dövlətin daxili və xarici siyasətinin genişlənməsinə şərait yaratmışdır.

Beynəlxalq münasibətlər sistemindəki mövcud vəziyyət, o cümlədən Yaxın Şərqdə cərəyan edən qanlı hadisələr bir daha sübut edir ki, dinə yalnız inanc, mənəviyyət və

hüquq məsələsi kimi deyil, həm də dövlətin və cəmiyyətin təhlükəsizliyi, sabitliyi prizmasından yanaşmaq lazımdır. Bu mənada Heydər Əliyevin dövlət-din münasibətləri, milli-mənəvi, o cümlədən dini dəyərlərin qorunması və təbliği, eləcə də tarixi-dini abidələrin bərpası, tolerantlığın və dinlərarası dialoqun təşviqi sahəsində zəngin irsinin öyrənilməsi və düzgün təbliği Azərbaycanla yanaşı, digər ölkələr üçün də faydalı ola bilər [8, s. 13]. Azərbaycanda bütün sahələrin inkişafında Ümummilli Liderin təməlini qoyduğu pragmatik siyasət məhz yüksək siyasi iradə və təcrübəyə əsaslanır. Bu baxımdan Azərbaycanın çox qısa vaxt ərzində miqrasiya, multikulturalizm və insan hüquqları sahələrində əldə etdiyi müsbət təcrübə Qərbi üçün bir nümunə ola bilər.

Bəşəriyyət hazırda böhranlı bir dövrə qədəm qoymuşdur. Bu böhranların baş verməsində mənəvi cəhətdən məsuliyyət daşıyan humanistik-mənəvi aspektlərdən biri, bəlkə də, ən birincisi dinlər hesab oluna bilər. Tarixən olduğu kimi, bu gün də dinlər ictimai şüurda müxtəlif sivilizasiyaların ən əsas sütunu, nəhəng elementi, tarixi varisliyin başlıca postulatı, aparıcı qüvvəsi kimi xarakterizə edilməkdədir [9, s. 8]. Sülh və toleranqlıq ilə bağlı Heydər Əliyevin çıxış və nitqlərindən aydın görmək mümkündür ki, dahi lider müasir beynəlxalq əlaqələrdə yaşanan gərgin münasibətlərlə bağlı narahatçılığını dilə gətirir: “Təəssüf ki, son illərdə, iyirminci əsrin son mərhələsində dünyanın müxtəlif regionlarında sülh pozulmuşdur, insanlar arasında, dövlətlər arasında, ayrı-ayrı qruplar arasında toqquşmalar, vuruşmalar, müharibə gedir və bunların hamısı insanların rahat yaşamasına mane olur. Əsrimizin sonunda dünyada gedən ictimai-siyasi prosesləri təbii hesab edərək, heç vaxt razılaşmaq olmaz ki, bu proseslər müharibə yolu ilə, toqquşmalar yolu ilə, qan tökmək yolu ilə getsin” [8, s. 26]. Bu müdrik kəlamlar bir daha onu təsdiq edir ki, müharibə və münaqişələr vasitəsilə, qan tökməklə dünyada sülh və əmin-amanlığa nail olmaq mümkün deyil. 1994-cü ildən günümüzədək həqiqətən də hərbi əməliyyatların sayı artmış, bu da öz növbəsində sülhün pozulması və insan hüquqlarının tapdalanması kimi mənfi təzahürlərin meydana çıxmasına şərait yaratmışdır. Münaqişə və təhdidlərdən əziyyət çəkənlər yenə də miqrant və qaçqınlardır, onların istismar olunan milli və mənəvi dəyərləridir.

Heydər Əliyevin Azərbaycanda multikultural dəyərlərin mümkünlüyü və tarixinə diqqət çəkməsi hər zaman aktual səslənir. Bu haqda ilk dəfə və geniş miqyasda, 10 oktyabr 1993-cü ildə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin andiçmə mərasimində görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyev qeyd etmişdir: “Azərbaycan çoxmillətli respublikadır. Bu, respublikanın səciyyəvi cəhətidir. Bunun böyük tarixi var və bu tarixlə, respublikanın bu ictimai-siyasi mənzərəsi ilə biz fəxr edirik. Respublikamızda bütün vətəndaşlar dini və milli mənsubiyyətindən asılı olmayaraq eyni hüquqa malikdirlər və bundan sonra da bütün vətəndaşların bərabər hüquqla Azərbaycan Respublikasının ictimai-siyasi həyatında iştirak etməsi üçün imkanlar yaradılacaqdır” [8, s. 17]. Azərbaycanın çoxmillətli, çoxmədəniyyətli dövlət olması onun tarixi nailiyyətidir. Bu mədəni zənginlik ölkənin inkişafına dəstək verən ciddi amillərdən hesab olunur. Multikultural dəyərlərə verilən yüksək qiymət həmçinin Azərbaycanda insan hüquq və azadlıqlarına hörmət olunduğuna bariz nümunədir. Azərbaycan ərazisində yaşayan bütün vətəndaşlar dövlətin onlara tanıdığı hüquqlardan yararlanırlar. Bu baxımdan dünyaya nümunə olacaq müsbət təcrübə kimi davamlı inkişafa nail olunmasında çoxmillətli cəmiyyət

məfhumu ölkənin şöhrətini beynəlxalq aləmə yaymışdır.

Məhz Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərliyi dövründə, bütün sahələrdə olduğu kimi miqrasiya sahəsində də milli qanunvericilik formalaşmış, insan hüquqlarının müdafiəsinə dair beynəlxalq konvensiyalara tərəfdar çıxılmış və multikultural dəyərlərə diqqət artmışdır. Hazırda bu şərəfli yolu davam etdirən Prezident İlham Əliyevin yürütdüyü siyasət Azərbaycan Respublikasının davamlı inkişafına öz töhfəsini verməkdədir. Bu baxımdan Prezident İlham Əliyevin son çıxışlarından birində ölkədə həyata keçirilən quruculuq işləri, multikultural dəyərlərlə bağlı söylədiyi fikirlər diqqət çəkir: “Düşünürəm ki, siyasi və iqtisadi islahatların paralel aparılması, sürətli transformasiya, sabitlik proqnozlaşdırıla bilən iqtisadi və sosial inkişafı təmin etmişdir. Bu gün Azərbaycan bütün azadlıqlardan faydalanır, bizim cəmiyyət azaddır, bizdə bütün azadlıqlar təmin edilir - media azadlığı, azad, senzurasız internet, söz və toplaşma azadlığı, din azadlığı var. Siyasi transformasiya davam edir. Biz bundan sonra da hüquq sistemimizin təkmilləşdirilməsi üzərində çalışmalıyıq. Çünki ədalət - cəmiyyətdə ədalət, ailədə ədalət və ümumiyyətlə, hər yerdə ədalət istənilən cəmiyyətin normal inkişafı və sabitliyi üçün ən əsas elementlərdəndir. Həmçinin Azərbaycan özünün dünya xəritəsindəki yerini müəyyən edə bilmişdir. Bizim ölkəmiz həm Avropa Şurasının, həm də İslam Əməkdaşlıq Təşkilatının üzvüdür. Biz dünyada çox az sayda dövlətlərdənlik ki, hər iki təsisatın üzvüyük” [10, s. 57]. Qeyd olunmalıdır ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev ölkəmizdə multikulturalizm ənənələrinin qorunub saxlanması, daha da inkişaf etdirilməsi və geniş təbliğ olunması məqsədilə 2016-cı ili “Multikulturalizm ili” elan etmişdir [11, s. 3]. Multikulturalizmi təbliğ edən Azərbaycan onu azərbaycançılıq məfkurəsinin tərkib hissəsi, dövlət siyasəti səviyyəsinə qaldırmışdır [12, s. 36].

Son illərdə dinlərarası, mədəniyyətlərarası, sivilizasiyalararası dialoqla bağlı Azərbaycanda keçirilən beynəlxalq tədbirlərin miqyası və bu məqsədlə respublikamıza gələn tanınmış ictimai xadimlər, dini rəhbərlər və görkəmli alimlərin fikirləri Azərbaycanda multikultural dəyərlər və dini tolerantlıq mədəniyyətinin yüksək səviyyədə olduğunu bir daha sübut edir [13, s. 20]. Azərbaycan hökumətinin multikultural dəyərlərə verdiyi ən böyük töhfə ölkədə və dünyada multikulturalizmi təbliğ edən beynəlxalq mərkəzin açılışı ilə reallaşdı. Bu addım müasir beynəlxalq münasibətlər sisteminin inkişafına dəstək ifadə etmək baxımından mühüm tarixi və siyasi hadisə olaraq yaddaşlara həkk olundu. Azərbaycanda multikultural mühitin formalaşması onun miqrasiya siyasətinin tənzimlənməsinə də müsbət təsirini göstərməkdədir. Respublikaya artan miqrant marağının əsas səbəblərindən biri enerji strategiyası və böyük nəqliyyat-infrastruktur layihələridirsə, digər tərəfdən dini-mədəni tolerantlıq mühitinin yüksək səviyyədə olması ilə izah edilir.

Bu gün Azərbaycanda mövcud olan demokratik cəmiyyət müstəqil dövlət quruculuğunda fəal iştirak edir. Öz milli kimliyi onun bu gün özünü azərbaycanlı kimi hiss etməyinə mane olmur. O, öz ana dilində danışa, yaza və öz mədəni ehtiyaclarını ödəyə bilir. Konstitusiyamızın “Milli mənsubiyyət hüququ” adlı 44-cü maddəsində göstərilir: “Hər kəsin milli mənsubiyyətini qoruyub saxlamaq hüququ vardır. Heç kəs milli mənsubiyyətini dəyişdirməyə məcbur edilə bilməz”. Azərbaycanda yaşayan müxtəlif xalqların nümayəndələrini bu gün müstəqil Azərbaycanın hər bir sahəsində - siyasətdə,

iqtisadiyyatda, təhsildə, idmanda, bir sözlə, bütün sahələrdə görmək mümkündür [14]. Azərbaycan həm enerji resursları, həm də multikultural cəmiyyət baxımından dünyanın inkişaf etməkdə olan nadir dövlətlərindəndir. Bu zənginliyə rəng qatan əməkçi miqrantlar ölkənin sosial inkişafına dəstək verməklə dini, multikultural dəyərlər baxımından da harmoniya yaratmış olur. Hər bir miqrant öz ölkəsinin mədəniyyəti və mənəvi dəyərlərini özü ilə daşımaqdadır. Bütün sadalanan müsbət məqamlar, davamlı inkişaf müasir Azərbaycanda insan hüquq və azadlıqlarının yüksək səviyyədə təmin olunduğunu bir daha əks etdirir.

Sonda məqalə boyu təhlil olunan bütün istiqamətləri ümumiləşdirərək qeyd etmək lazımdır ki, müasir beynəlxalq münasibətlər həlli mürəkkəb olan qlobal problemlərlə üzləşməkdə davam edir. Bunların sırasında münaqişələrin gücləndirdiyi miqrasiya dalğası, miqrasiya proseslərində din amilinin mənfi şəkildə təzahürü, xüsusilə müsəlman miqrantların hədəf nöqtəsində olması, bir sözlə Avropa ölkələrində multikultural dəyərlərə etimad göstərilməməsi, nəticə etibarilə insan hüquq və azadlıqlarının kobud şəkildə pozulması kimi mühüm problemlər gəlir ki, məqalədə sadalanan bu məsələlərə elmi-analitik yanaşma əsas götürülmüşdür. Həmçinin miqrasiya, multikulturalizm və insan hüquqlarının müdafiə olunması sahəsində Azərbaycan Respublikasının həyata keçirdiyi pragmatik siyasətin, davamlı inkişafın Avropa dövlətləri üçün nümunə təşkil edə biləcəyi göstərilmişdir.

Yuxarıda toxunulan məqamları müddəalar şəklində bu cür ümumiləşdirə bilərik:

1) XXI əsrdə miqrasiya proseslərində din amilinin rolu getdikcə daha da artmaqdadır. Din geniş məfhum sayılsa da, burada miqrant qismində əziyyət çəkən müsəlmanların çoxluq təşkil etdiyini görməmək mümkün deyil;

2) Miqrant hüquqlarının yetərinə müdafiə olunmaması insanların miqrasiya etdiyi yerlərdə, əsasən də Avropa ölkələrində dini və irqi ayrı-seçkiliklə qarşılanmasına rəvac verməkdədir. Yəni fərqli mədəniyyət və din daşıyıcısı olan miqrant hazırda arzuolunmaz şəxslər kimi təqib olunmaqdadır. Nəticədə müasir dünyada insan hüquq və azadlıqlarının beynəlxalq hüquqi tənzimlənməsi gerçəkləşməmiş sayılır;

3) Yeni dünya siyasətində böyük güclər arasında yaşanan soyuq münasibət ümumi vəziyyəti gərginləşdirmiş, miqrasiya proseslərinin arzuolunmaz tərzdə tənzimlənməsi ilə nəticələnmişdir;

4) Amerika və Rusiya arasında davam edən Yaxın Şərq ədavəti və ya Aİ-nin həyata keçirdiyi miqrasiya siyasətində yaşanan böhran miqrasiya və multikultural dəyərlərin inkişafına sədd çəkir;

5) İngiltərənin Aİ-dən imtina etməsi kimi problemlərin müzakirəsi bəzi hallarda emosional həddə çatır və beynəlxalq münasibətlərin inkişafına təsirsiz ötürür;

6) Türkiyə-Rusiya yaxınlaşması beynəlxalq miqrasiya proseslərinin tənzimlənməsinə az da olsa, müsbət təsir göstərmək iqtidarındadır;

7) Hazırda müasir beynəlxalq münasibətlərin müzakirə obyektinə olan Avropanın miqrasiya, multikulturalizm siyasəti və insan hüquqlarına göstərdiyi münasibət qənaətbəxş sayıla bilməz. Dağılmaq təhlükəsi ilə üzləşən Avropa İttifaqının bu baxımdan həyata keçirdiyi miqrasiya siyasəti və multikultural dəyərlərə göstərdiyi münasibət kəskin tənqid olunmaqdadır;

8) Dövlət müstəqilliyinin ilk illərində miqrasiya, qaçqın problemi və insan

hüquqlarının pozulması halları ilə qarşılaşan Azərbaycan Respublikası, xalqın iradəsi ilə görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyevin yenidən ölkə rəhbərliyinə qayıdışından sonra davamlı inkişafa nail olunmuş və multikultural dəyərlərin inkişafı sürətlənmişdir;

9) Ermənistanın Azərbaycana qarşı işğalçı siyasəti davam etməkdədir. Bu işğal siyasətinin nəticəsi olaraq bir zamanlar Azərbaycan dövləti miqrasiya və qaçqın problemi ilə üzləşmişdir. Mühərribə şəraitində olmasına baxmayaraq, Azərbaycanda qeyd olunan sahələrdə və multikulturalizm baxımından müsbət inkişaf nəzərə çarpır və ölkədə yaşanan belə müsbət tendensiyalar dünya dövlətləri üçün təcrübə, nümunə təşkil edə bilər;

10) Hazırda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin həyata keçirdiyi düşünülmüş siyasət ölkədə bütün sahələrin inkişafına, xüsusilə də miqrasiya, insan hüquqları və multikulturalizm kimi mühüm məsələlərin inkişafına ciddi mənada müsbət təkan verməkdə davam edir. Azərbaycan müasir dünyada stabil siyasi-iqtisadi inkişafa nail olan tolerant ölkə kimi tanınır.

ƏDƏBİYYAT

1. Abdullayev F. Sivilizasiyalararası münasibətlərdə miqrasiya geosiyasətinin təzahürü // “Strateji təhlil”, Azərbaycan Respublikasının daxili və xarici siyasətinə və beynəlxalq münasibətlərə dair beynəlxalq analitik jurnal, № 1-2 (15-16), 2016, s. 191-204.
2. Orucov H. Dinlərarası dialoq – ehtiyacdən doğan zərurət. “Dinlərarası dialoq: qarşılıqlı anlaşmadan birgə əməkdaşlığa doğru” mövzusunda beynəlxalq konfransın materialları. Bakı: Qafqaz Müsəlmanları İdarəsi, 2010, s. 28-71.
3. Əhmədov A. Miqrant hüquqları qarşısında aciz qalan Avropa siyasəti // <http://sia.az/az/news/politics/515043-miqrant-huquqlari-qarsisinda-aciz-qalan-avropa-siyaseti>, 27.11.2015.
4. Dini etiqad azadlığı beynəlxalq, regional və milli hüquqi sənədlərdə / elmi red. V.Məmmədov. Bakı: Elm və Təhsil, 2012, 476 s.
5. Əhmədov A. Əmək miqrantlarının hüquqları və beynəlxalq təşkilatlar // “Azərbaycan Respublikasında miqrasiya siyasəti və insan hüquqları” mövzusunda beynəlxalq konfransın tezislər toplusu. Bakı: Elm və Təhsil, 2014, s. 17-27.
6. Həbibbəyli Ə. Multikultural dəyərlər “ilkini” və “sonrakı” müxtəliflik prizmasında // “Strateji təhlil”. Azərbaycan Respublikasının daxili və xarici siyasətinə və beynəlxalq münasibətlərə dair beynəlxalq analitik jurnal, № 1-2 (15-16), 2016, s. 9-20.
7. Hüseynova S. Multikulturalizm və tolerantlıq: təzahürlər, təhlillər // <http://xeberdar.net/4034-multikulturalizm-ve-tolerantliq-tezahurler-tehliller.html>, 01.04.2016.
8. Heydər Əliyev siyasəti: Tolerantlıq (çıxışlar, nitqlər, görüşlər, təbriklər) / bur. məsul S.Salahlı (Aran). Bakı: Elm və Təhsil, 2015, 504 s.
9. Zeynalov Ş. Dinlərarası dialoq: multikulturalizmin məntiqi nəticəsi kimi // “Dövlət və din” İctimai fikir toplusu, № 04 (45), iyul-avqust 2016, s. 8-15.
10. İlham Əliyev Bakıda III Qlobal Açıq Cəmiyyətlər Forumunun açılışında iştirak edib // “Dövlət idarəçiliyi: nəzəriyyə və təcrübə” // Elmi-nəzəri jurnal, № 2 (50), 2015, s. 56-61.
11. Multikulturalizm Azərbaycanın həyat tərzidir. Metodik tövsiyələr / tərt. ed.: M.Hacıyeva, N.Alışova; red. və burax. məsul K.Tahirov. Bakı: M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanası, 2016, 59 s.
12. Nəcəfov E. Azərbaycan Respublikasının multikulturalizm siyasətinin onun xarici siyasətinə təsiri // “Strateji təhlil”. Azərbaycan Respublikasının daxili və xarici siyasətinə və beynəlxalq münasibətlərə dair beynəlxalq analitik jurnal, № 1-2 (15-16), 2016.
13. Hüseynov S. Multikulturalizm və tolerantlığın Azərbaycan modeli: sosial-fəlsəfi yanaşma // “Dövlət və din” İctimai fikir toplusu, № 04 (45), iyul-avqust 2016, s. 16-22.
14. Abdulla K. Baxın, bu dəyərlər harada iflas etdi? // <http://axar.az/news/yazarlar/56186.html>, 24.06.2015.

Агиль Ахмедов

РЕЛИГИОЗНЫЙ ФАКТОР И ПРАВА ЧЕЛОВЕКА В МЕЖДУНАРОДНЫХ МИГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССАХ

РЕЗЮМЕ

В статье особое внимание по обеим вопросам привлекается к позиции Европы, которая серьезно влияет на критику миграционной политики и мультикультурализма. Стоит отметить, что положительный опыт Азербайджанской Республики в области миграции и мультикультурализма признается на международной арене. Историческая традиция в области мультикультурализма в Азербайджане продолжается до современного периода. А в области миграционной политики наблюдается положительная динамика. В этом смысле, опыт Азербайджана в сфере развития миграционной политики и мультикультуральных ценностей может послужить примером для Европы и других государств.

В связи с вышеуказанной проблемой в статье проведено научно-аналитическое исследование, выдвинуты предложения и рекомендации.

Agil Ahmadov

RELIGIOUS FACTOR AND HUMAN RIGHTS IN INTERNATIONAL MIGRATION PROCESSES

SUMMARY

This article focuses on both issues from Europe's position, which which seriously affects the criticism of migration policy and multiculturalism. It is worth noting that the positive experience of the Republic of Azerbaijan in the field of migration and multiculturalism is recognized in the international arena. This historical tradition in the field of multiculturalism continues to the present day. There has also been observed a positive development in the field of migration policy in a short period of time. In this regard, the positive experience in the areas of migration and the development of multicultural values in Azerbaijan can serve as an example for Europe and other countries.

The scientific and analytical research have been carried out and recommendations related to this issue are shown in this article.